

pontból nyilvánvalóan elgondolkodhatunk Buber elemzéseinek és következtetéseinek a helyességén, történeti megalapozottágán, s azon, hogy mennyiben változott a szellemi környezet 1952 óta. Felidézhetnénk azon szerzők sorát is, akik a vallás és filozófia kapcsolatát értelmezik, de Buber nem tesz említést róluk. A kötetben felvett fontosabb problémákat is elemezhetnénk, például a vallás és realitás kapcsolatát vagy a transzcendencia és immanencia viszonyát a legújabb vallásfilozófiai szakirodalom alapján. E lehetőségekhez képest szerintem az *Istenfogyatkozás* gondolatmenete és stílusa inkább a személyesebb megfontolásokra ösztökél. A kötet lapjait forgatva kérdésként merülhet fel bennünk saját viszonyulásunk a hit bizonyosságához, vagy az, hogy — a modern tudat által befolyásolva — mennyiben visszük bele az abszolút megvallásába „az abszolútummal szembeni hűtlenséget”. (156.) Martin Buber hatásosan figyelmeztet arra, hogy a filozófiai fogalmak és a problémák rendszere nem fedhetik el a szemköztivel való összekapcsolódás lehetőségét és a konkrétumokhoz fűződő eleven kötelékünket. (Ford. Gáspár Csaba László; *Typotex*, Budapest, 2017)

SÁRKÁNY PÉTER

„ÁLMÁBÓL ÉBREDVE” Takács Zsuzsa: *A sóbálvány*

Takács Zsuzsa második önálló prózakötetét jelentette meg *A sóbálvány* címmel ez évben, mely kötet szabályosan követi a korábbi prózai darabok elbeszélőről, elbeszélésről, képekről szóló elgondolásait. Szerves folytatásként is tekinthetünk e kötetre, melynek előzményei talán még az 1998-as, vegyes műfajú kötetten, *A bűnök számbavételén* is túlmutatnak, egyenesen a *Rejtjeles tábori lap* (1987) kamaszversekből kirajzolódó egyedi és humoros narratívájáig érnek. A második prózakötet már kizárólag a költő rövid elbeszéléseit követte, s így érkezünk napjainkhoz, mikor is az Élet és Irodalom tárcarovatába készített szövegekből összeálló, több pontban összetartó, a maguk folyamatosságában elgondolt novellák füzérét vehetjük kezünkbe. A tárcanovellák ráadásul motívumaikban, poétikájukban egyaránt ezer szállal kapcsolódnak a költészethez, korábbi és legújabb versekkel bonyolódnak szövegközi kapcsolatba, felfedik keletkezéstörténetük egyes pontjait a szövegek metaforikusan sűrített módján vagy fordulatos történetekben.

A korábbi prózakötetnek, *A megtévesztő külsejű vendégnek* Takács Zsuzsa az *Önéletrajzaim* alcímet választotta, mely döntéséhez az indoklást kölcsönözhetjük immár új kötetéből: „Z. élt-halt a

maszkokért”¹ (10.), poétikai előzményként pedig utalhatunk Pilinszky regénytervére, melyről 1978-ban Maár Gyulának számolt be: „A regényem címe, mert konokul regénynek nevezem magamban, az lenne, hogy *Önéletrajzaim*. Ez egy öt éves kislány önéletrajza, egy öreg filozófusé, saját magamé, egy fiatal prostituálté, egy apácáé — és ez mind én vagyok.”² Ebben a poétikai folytonosságban keletkeztek a 2017-es prózakötet darabjai is, hisz *A sóbálvány*-novellákban a maszkok mögött számos önéletrajzi lehetőséggel játszó kezdeményezés fedezhető fel. A szerző már Z. nevű szereplőjét is rendkívül közel engedi önmaga önéletrajzi alakjához, mégsem azonosítja, inkább játékosan közelítő én-variációkat kezdeményez szereplőivel. A kötet mindenkori, maszkjait vagy személyeit váltogató elbeszélője, az elbeszélő által megformált főszereplő gyakran Takács Zsuzsa költeményeivel is megszólal, vagyis lírai én és elbeszélő ki-be jár a szövegekben, a költő saját szövegeiben és más írók, költők szövegeiben. Ehhez a közelítő-távolító jelenléthez olykor a gyermek mesei, mágikus gondolkodását imitálja: „Otthon keresztkérdéseket teszek fel anyámnak, mindenre megfelel, de biztos vagyok benne, hogy egy gonosz mostoha ül édesanyám helyén, hiszen az igazi sosem adott volna idegenbe.” (58.)

A maszk ráadásul a verseskötetekben is felmerül, különös hangsúlyt kap *A test imádása. India* (2010) kötetben. Az irodalom természetes körforgása tárulkozhat fel, mikor időről időre elérkezik ön maga zárjainak felnyitásához, biztonsági kulcsot kínálva egy önéletrajzi alapú értelmezés kísértéséhez, hatások és mozgatórugók felfedéséhez, hogy az elvonatkoztatott, távolról megközelíthető fiktív lírai én közelebb kerülhessen olvasójához — még mindig a fiktív irodalom keretei között, ám már közlékenyebb, közvetlenebb, egyszersmind megközelíthetőbb módon. Takács Zsuzsa tárca-kötete, a kötet rövid novellái egy valódi-fiktív visszaemlékezés törésvonalain haladnak. Szépirodalmi mértékű történeti hűség, mely az arisztotelészi poétika nyomán a lehetséges és megtörténhető események útján tesz kísérletet e hűség maradéktalan tolmácsolására. Így szépirodalom és történelem, s az összevonásukból előálló *széptörténelem* bontakozik ki a novellák metaforikus szervezésében — a maga gyakorta korántsem feltétlenül szépnek nevezhető eseményeivel, ám az esztétikum állandósuló készítésével, a poétika kísérletező kedvével. Életesemények közé illő apró töredékekből épül fel a tárcanovellák egyes darabjainak összessége, egy sajátos emlékezés, mely kötetünkben jól érzékelhetően költő tollából származik, ennek minden prózapoétikai következményével.

„Éber álom: / felelet nélkül átkelek / a tükrök mélyén heverő szobákon” — szól Pilinszky *Utószó*

című verséből, s Nádas Péter is alvás és ébrenlét köztes tudatállapotára utal, mikor e köztes állapot lehetséges gyógyító és önértelmezést segítő hatásait említi: „Esetemben az életösztön kielégítésének az éberalvás lett az egyetlen alapfeltétele.”³ Ebben az érzékeny tartományban időznek *A sóbálvány*-novellák beszélői, teret engedve kulturális és történelmi inspirációknak, a korszakot célzó felismeréseknek. Az elbeszélő a főhős álmaidról beszámolva ér el a közös tapasztalathoz, s teszi ezt azért, hogy az álomból, vagyis a legszemélyesebb és legszubjektívabb folyamatból (melyet nemritkán maga az álmodó sem őriz meg tudatos emlékezetében) allegóriát épít, hogy felismerhetővé váljanak az egyéni élet közös alapjai. A szövegek narrátora a bemutatott hőssel egyetemben együtt látja az egyéni életet a korról, a kortól a további korszakokkal, így kapcsolódik össze tegnap és ma, éber tudatosság és álom. Mágikusan láttatott valóság elevenedik meg a *Kihalmi esélyes II.* című tárcában: „A kórterembe belépő éjszakás nővér a villanykapcsolóra ütött, s mint varázslásra, a felhők mögül előgurult a telihold.” (67.), mely valóságselemek együtt rezdülnek a történetekkel: „A kapcsolóra mért második csapás nyomán azonban a hold visszamenekült a felhők mögé, és a tájra a csönd, a sötét, a felejtés takarója borult.” (67.) A kérdést, vajon az ébredés a valóságra eszmélést vagy egy következő álmomba fordulást rejti-e, esetleg hirtelen egy ismerős regényvilágban találjuk magunkat, gyakran válasz nélkül hagyják a rövidségükben a költeményekéhez hasonlóan sűrű jelenetelésű, metaforikus novellák. Így sodródunk a szereplők egyéni labirintusaikban, térnek alakjuk aktuális variációjában egyik történetből a másikba. A figyelem az ébredésre fókuszál tehát, de hogy hová, merre ébredünk, sosem tudható bizonyosan. Takács Zsuzsa prózája nagy bizottsággal kezeli az álom és ébrenlét között előálló bizonytalanságot.

Az *Állj s felelj: ki vagy?* című novella hőse például kétszer ébred, s hogy első alkalommal nem a tudatos ébrenlétre, erre figyelmeztet a fényről és látásról szerzett tapasztalati tudásunk: „Z. a falat tapogatva igyekezett eljutni a villanykapcsolóig, hogy világosan lásson.” (5.) Ám: „Menet közben lehajol, fölemelt egy-egy megcsonkított könyvet, és beleolvasott.” (uo.) Az egymásnak ellentmondó fényviszonyokat feltételező cselekvések, mint a „tapogatva” eljutás és az olvasás, már itt, az első sorokban felhívják magukra a figyelmet, miközben el is terelik, amennyiben az elbeszélő egy Orwell-idézetet szúr közbe, melynek szerepe önmagában is jelentéssel bír. A kötet ugyan megadja az idézetek forrását, azonban pontos szerepükről csak akkor kapnánk megfelelő információt, ha a megtalált szövegeket a szereplőkkel egyetemben

mind jól ismernénk, vagyis ha a szereplőkkel együtt tapogatóznánk a sötétben, majd hogyan mi lennénk ő. Egyéniből így a közösbe hajlik az elbeszélés, közös kulturális, társadalmi tudásunkra építve, hogy ebből a közösből ismét egyedi felismerésekhez juthassunk. Az elbeszélő mintha minduntalan erre terelgetné az olvasás menetét: közös botladozásra könyvek közé, idézetekben gazdagon, álom és ébrenlét egymásba tűnő variációiban. „Ami másokkal történt, mintha velem történt volna. Az én emlékeim mintha egy idegen emlékei volnának. Megpróbálom kiánsni, mint valami romhalmaz alól a betemetett fényképet, és megvilágosodni látom a hátteret, amit nem láttam soha.” (56.) Empátia és visszatekintés az emlékező irodalom két tartópillére: a visszatekintés a tárgyi tudást eleveníti fel, az empátia ezt történetté egészíti ki, lankadatlan figyelmet feltételezve.

A tárcanovellákban a visszaemlékezés gyakran a történelmi múltba, vele pedig a szerzeágazó emlékezethez vezet. Mindezt pedig a műfaj (vagy az első szövegközlés) szigorú terjedelmi megkötéseihez igazítva, ezzel is fegyelmezett keretet nyújtva az álmodó szereplők vízióktól gyötört belső világának megjelenítéseihez, miről Freud hatására mélyebb a tudásunk: „Freud korai fő művében, a pszichoanalízis alapjait lefektető *Álomfejtés*ben a bensőség külső jeleiről ír. Arról, hogy a patológias jeleken túl vannak olyan mindennapi dolgaink, amelyek jelzik a bensőség alapvető heterogenitását, energia versus kognitív, a tudattalan versus tudatos természetét. Az álom a belső jelentés felfedezésének »királyi útja«, valami olyat árul el az álmodóról, ami annak személyes, de egyébként nem tudott élettartalmaira, sorsmódalitásaira utal.”⁴

Széptörténelmi elbeszélő kedv, játékoság, tragikus létfelfogás áll a novellák homlokterében. Könnyedséggel látó, a múlt korszakaiba és a jelen pillanataiba beleérző írásokat foglal magába a kötet, akkor is, ha az elbeszélő a történelmi közelmúltba kalauzolja a jelen képtelen történeteit rögzíti, például *A Nagy Világszínházban*, vagy a *Múlt század* című, lírai hangvételű írás esetében. Ám hogy a korszakról mit árul el ezzel, s hogy egyáltalán a kötet közérzeti vagy közéleti áthallásai merre mozdíthatják el az értelmezést, már általánosabb érveléssel merülhet fel. „[D]e hogy mi a kor mondanivalója...?” — idézhetjük fel Pilinszky elhíresült gondolatmenetét, amely („Tudniillik nem biztos, hogy az, amiről beszél.”) elválasztja egymástól a beszéd valamiről és az azonos valamivel jelentésmozzanatát. Valóban úgy tűnik, Kafka abszurdra fogékony szemlélete és testekben is beszélő képnyelve alapvetés a kötet számára, mely Örkény István *Egyperces novelláinak* dermesztő humorát is emlékezetbe idézi. Takács Zsuzsa képnyelven emellett

sokat merít a hozzá közelálló freudi álomanalízis asszociációs felismeréseiből. A szövegek éles vágásai is ezért nem okoznak értetlenséget, mert az álom lehetségesből lehetetlenbe, valóságosból hihetetlenbe fordulásáról közös tapasztalatot hordozunk. Az álom poétikáját imitáló szövegek szerkezete erre az általános tapasztalatra utal vissza.

A *sóbálvány* tudati folyamatok és valóságtapasztalat, külső és belső világ lidérces egyvelegét tárja fel szereplői és a szereplők életét nyomon követő elbeszélője számára. Freud és Kafka tehát meghatározó pontok a novellák világában, de nem kizárólagos a jelenlétük, sokszor csak a háttérben érzékelhetjük őket. Ráadásul korántsem teljes a sor, hisz a kötet végi jegyzet mindössze a szövegszerű átvételeket sorolja fel, a lazább intertextusokat nem nevezi meg. A roncsolás nélkül közbeékelt, kurziválással kiemelt szövegrészletek inkább arra irányítják a figyelmet, hogy nincs írás önmagában, szavak és szövegek egymást kísérve alakítják az irodalmi nyelvet, újraírva hétköznapi helyzeteket, a sablonos viselkedésmintáktól kezdve egészen a krízisig. A gyakori déja vu érzésének is itt lehet az eredője. Mondataink így életben tartanak másokat, akik bármilyen módon hozzájárultak a kor megfejtéséhez, a korszak nyelvi leképzéséhez, szavakat adtak, melyek tapasztalatokat tárolnak és adnak tovább, új jelentésekkel mozdítva ki a már meglévőket.

A korra jellemző történések és az egyéni élet apró állomásai, találkozásai és lidérces benyomásai követik egymást, magyarázva, kiegészítve, újabb fejleményekkel és háttérismerettel gazdagítva az ez idő tájt írott költeményeket, melyek az utóbbi időben ugyancsak mélyebben hajlanak az abszurdra, mint ezt megelőzően. Ahogy a Vak Remény versbéli alakja is összetett, variációkon keresztül hozzáférhető, úgy a novellák visszatérő hősének is több megjelenési formáját láthatjuk: több hős, több alak, férfi és női képmások sorakoznak egyazon vagy különféle nevek alatt, kiknek foglalkozása, családja mind-mind eltér egymástól. Az allegória összetettségét és változatainak helyenként egymással is nehezen összeegyeztethető voltát a tárcanovellák életképeivel is egybe lehet vetni, hisz mintha a prózai szövegeknek és a velük közel egy időben megjelenő verseknek egyazon szellemi-kulturális közegben lenne otthonuk.

Olyan alak tűnik rendre a szemünk elé, akit a második világháború és a háború következményeit magán viselő időszak képtelen történéseinek sorozata, tragédiák láncolata keltett életre és nevelt fel mostoha körülmények között. Hisz „Calderón szerint a Szerző (maga az Úristen) a menynevei seregek gyönyörködtetésére írja a darabot, és elképzeléseiből nem enged. Van, akire az áldozat, van, akire a hóhér (-segéd) szerepét osztja, van, aki

szegény lesz, van, aki gazdag, egyesek urak lesznek, mások alattvalók. A karakterek csak egy-egy monológ erejéig lázonganak szerepük ellen, végül mindenki belátja, hogy sorsát magasabb szempont irányítja.” (15–16.) E belátásból eredeztethető a novellák líraisága, mindenekelőtt pedig az alakok érzékenysége, s a világ folyamatait követő érzelmes empátiája. Z. (vagy K., miként B. vagy K. Cs.) személytelen, noha érzelmtől átítatott sorsának követésében alakok rendeződnek szemünk előtt, a szövegszervezés és idézettechnika játékossága viszont el is bizonytalaníthatja a mindenkori olvasót tulajdon olvasottságát illetően. Mindez mégsem műveltségi vetélkedő. A szerző föltárja legfontosabb forrásait, így már nem az lesz az érdekes, hogy egy Borges-novellában tévelyeg-e egy karkai hős. A könyvek nem csupán történetek és ismeretek holt tárolói, hanem önálló létezéssel bíró közvetítő társak, virtuális terek. Közvetítő személyek között, kik egymással könyvek által találkoznak, s e találkozást, míg hordozóik ezt lehetővé teszik, mindannyiunk számára fenntartják. Kötetek és életművek kelnek életre, ami nem kevés dinamikát kínál a szövegek számára.

A novellák egymást fűzik tovább, kapaszkodnak egymásba, ahogy például a kirajzolódó keretes szerkezet össze is tartja őket. Hisz az első novella ugyanúgy a megtorpanást, a kővé dermedést idézi meg már címében is (*Állj s felelj: ki vagy?*), mint *A sóbálvány* című, záró novella hőse esetében: „Z. látszólag könnyen fordított hátat szereplőinek. A valóságban azonban hűséges volt hozzájuk az örületig. Vissza-visszapillantott, mint Lót felesége a kén- és hamuesőben fuldokló Szodomára, és azt sem bánta, hogy sóbálvánnyá mered. Lélekben velük maradt az egykori helyszínen, mint lábnyom a menedékházba vezető érintetlen hóban, mint elejtett fél pár kesztyű az éjszakára remízbe vonult 59-es villamoson.” (77.)

A kötet hajtóerejét a mondatok pontosságára való törekvése kínálja: életteli mondatokat találni, bennük a bizalmat a reménytelenség ellenére is megtartani. Itt válhat el felszín (a reménytelenség látszata) és a felszín mögötti, ok-okozati folyamatokkal és tartós következményekkel terhelt valóságtartomány (mint a bizalom alapja). Minél pontosabbak lesznek a mondatok, annál közelebb kerülnek a valósághoz, s akkor szólhatnak a legreménytelenebb pillanatokról, mégis a reményt sugározzák maguk köré. Mert a látszat szerint bohókás, az örület küszöbén járó főhősök ámokfutását követhetjük, kik intelligenciájuk és műveltségük búvkörében nem jutnak túl saját ördögi köreiken. Valójában az ironia kettős látását tapasztaljuk a szövegekben, mikor a látszat mögé enged látnunk a szöveg, nyelvi regisztereiben. A mondatok és gondolatok látszat és valóság játékát lengető ritmiká-

ja, novellákra és versekre felelő, kiegészítő játéka bontja ki az álom és ébrenlét köztességében előálló, víziószerű, érzékeny állapotot, mely az alkotásra fogékony hősökben lidérces meglátásokat tartogat. A novellák is ebbe a köztes állapotba kalauzolnak, félig éber állapotok minden rémisztő lehetőségével („Hát jó, hajol az élettelen test fölé, szóval megöltem.” 66.) és vak bizalmat ébresztő felismeréseivel, a remény tényeresét felfedő együttlátásaival. Ennek lírai megfogalmazása a záró novella, hol a 20. századi hős bukását az oltalmazó szeretet ellenpontozza: „Anyja észrevette hirtelen gyöngülését, mert óvatosan átadta a kisfiút az édesapjuknak, kitérte felé a karját és őt emelte az ölébe.” (81.)

A szenvedéstörténetek mögött az „életmentő ironia” a költeményekhez képest egyenesen erőteljes, mindvégig számolni lehet vele — mást mond, mint amit ír. Ahogy a költeményeknek mindig is fő szólama volt az idegenség, az idegenként létezés és a művi-mesterkélt felmutatása, melyben a beszélő kínos-idegenül érzékeli önmagát, borzong tulajdon ráismerései, megérzései és előérzetei közepette. Az önironia már sötétebb világszemléletet fed — ezzel a kettős kulccsal dolgoznak a szövegek: míg alapjelentésükben a valóság minden változását megadó engedelmes-séggel nyugtázza a szereplő, az elbeszélő ennek ellenkezőjét tolmácsolja felénk — a meghök-kentő, a képtelen elfogadhatatlanságát jelzi, vagy megfordítva: az abszurditás elfogadásának élet-ellenes hívását rögzíti.

A múlt század pillanatképei és a jelen lidérces képzetei mind egybejártsanak a valóság történetekben jeleneteződő feltérképezésekor. Így kapnak helyet ugyanazon novellában a modern élet pillanatképei: „Bekapcsolta a forralót, világoszöld bögréjébe nesz-kávét lapátolt, rázúdította a lobo-gó vizet, majd elővette a *hűtő füléből* a tejet.” (6.) [kiemelés Sz. Cs.] Ebben a világban jelentésesen a hűtőnek is füle van, melyből ismét felrémlik egy korábbi korszak, ahol a falnak is füle volt, az áthallások vetítik egymásba a tegnapot és a májt, miközben az elbeszélő mintha csak valamilyen régi nyelvi zárványra utalna, hisz a tárgyak részeinek azonosítása emberi testrészekkel a metafora keletkezésére mutat vissza. Ám még asszociációiban is erősíti a novella háttérben mozgó konfliktust, az 50-es évekre emlékeztető jelenkori megnevezést, a nyelvben is továbbélő helyzet értelmetlenségét. Beszédes nevek, beszélő elnevezések, allegorikus rájátszások, költői eszközök a novellákban — ahogy Takács Zsuzsa korábbi köteteiben láthattuk, a költészet helyenként a prózához közelít, gyakorta verstörténetekben gondolkodik, a próza pedig a költemények karakterjeit hordozza.

Az elbeszélés lendületesen halad novelláról novellára, napjainkat idéző mozgalmas életképeket dolgoz ki. *A szemfülész* második darabjában az írói ambíciókat tápláló orvos „rég-új mozgalmi dalt fütyülve („*Úgy határoztunk, hogy hozzon / a mező majd bő termést, / hogy a hombár roskadozzon, / s íme munkánk nem kevés*”)” lendületesen kinyitotta szobája ajtaját, íróasztala sarkába lökte a *Takarékoskodási intézkedések* feliratú dossziét, felütötte laptopját, és beírta tervezett sikerkönyve fejezetcímeit. *Betörő. Kéjgyilkos. Üldöznek. Útvesztés. Esés, zuhanás. Megszégyenítő meztelenség. Szűk garzonlakásodban új szobákra bukkansz. Boldog meztelenség! Repülsz, rébbe érsz!* Kipipálta a már abszolválta álmokat (*Betörő\ Kéjgyilkos\ Üldöznek*), és beengedte az első beteget.” (28.) Ám ez a lendület épp a megdermedést helyezi kilátásba: a nap mint nap folytatott küzdelem nem feloldható, hisz a kezdő novella címe és a záró novella keretként foglalja magába az álom lelki nekilendüléseiben született, sokszólamú, többszereplős, visszatérő és újra jelentkező szerkezetek logikáját.

„Úgy teszünk, ahogyan kedvünk tartja — válaszolta a tanár —, mert bár a szabályok betartása fontos, a szabályok áthágása az irodalomban — akár csak a többi művészeti ágban — módfelett gyümölcsöző.” (9.) — s a kötetnyitó novella főszereplőjének kijelentésében *A sóbálvány* próza-poétikájára is ismerhetünk, a mondat előre vetíti a novellák váratlan fordulatokban gazdag öntörvényű karakterét, miként a kötet egymásba csúsztatott történetekben hűségesen kitart ellentétek és ellentmondások, a látszat és a látszat mögötti tartományok felderítésénél álom és ébrenlét jelentéses fordulataiban. (*Magvető*, Budapest, 2017)

SZALAGYI CSILLA

¹ *A bűnök számbavétele*. Próza és vers. Jelenkor, Pécs, 1998, 118.

² *A megtévesztő külsejű vendég*. *Önéletrajzaim*. Prózák. Magvető, Budapest, 2007, 223.

³ Takács Zsuzsa novelláskötetéből vett idézeteket az oldalszámok megadásával jelzem.

⁴ *Egyenes labirintus. Pilinszky-portré a televízióban* (Maár Gyula). In: Pilinszky János: *Beszélgetések*. Magvető, Budapest, 2016, 259.

⁵ Nadas Péter: *Világló részletek. Emléklapok egy elbeszélő életéből II*. Jelenkor, Budapest, 2017, 432.

⁶ Bókay Antal: *Önéletrajz és szelf-fogalom dekontsrakció és pszichoanalízis határán*. In: *Írott és olvasott identitás*. (Szerk. Mekis D. János és Z. Varga Zoltán.) L'Harmattan, Budapest, 2008, 39.

⁷ Pilinszky János: i. m. 269.